Ο υπερνεωτερικός κόσμος ως πλέγμα μη τόπων, μοναξιάς και διαρκούς ελέγχου

«Δεν είναι η ανθρωπολογία που, κουρασμένη από τα εξωτικά πεδία, στρέφεται προς πιο οικείους ορίζοντες, με κίνδυνο να χάσει έτσι τη συνέχειά της αλλά ο ίδιος ο σύγχρονος κόσμος που, εξαιτίας των επιταχυνόμενων μετασχηματισμών του, αποζητά το ανθρωπολογικό βλέμμα, δηλαδή έναν ανανεωμένο και μεθοδικό αναστοχασμό πάνω στην κατηγορία της ετερότητας. Ο κόσμος της υπερνεωτερικότητας δεν είναι ακριβώς στα μέτρα εκείνου μέσα στον οποίο πιστεύουμε ότι ζούμε, διότι ζούμε σε έναν κόσμο που δεν έχουμε ακόμη μάθει να κοιτάμε. Ο μη τόπος είναι το αντίθετο της ουτοπίας: υπάρχει και δεν στεγάζει καμιά οργανική κοινωνία» (σσ. 41, 51, 115).

Ο Γάλλος ανθρωπολόγος και φιλόσοφος Μαρκ Ωζέ (Marc Augé, 1935-2023) υπήρξε διευθυντής σπουδών στην École des hautes études en sciences sociales του Παρισιού. Μετά από χρόνια εθνογραφικών ερευνών σε χώρες της Αφρικής και της Λατινικής Αμερικής, στα τέλη της δεκαετίας του 1980 ο Ωζέ επιχείρησε μια τολμηρή στροφή η οποία προκάλεσε αρκετές συζητήσεις. Παραδοσιακά η πολιτισμική ανθρωπολογία δεν ήταν παρά το βλέμμα της Δύσης πάνω στον άλλο. Σε τούτο διακρινόταν κυρίως από την κοινωνιολογία, αλλά και ως προς τη συμμετοχική παρατήρηση. Τι κάνει τότε ο Ωζέ; Αρχίζει να παρατηρεί τους επιβάτες του μετρό της γαλλικής πρωτεύουσας κατά τις διαδρομές που πραγματοποιεί καθημερινά και το κάνει με το βλέμμα του εθνολόγου, αλλά στρέφοντάς το προς τους συμπολίτες του, προς τους χώρους της πόλης του, δείχνοντας με τον τρόπο αυτόν ότι κάποιος μπορεί να γίνει ο εθνογράφος ακόμη και ενός οικείου τόπου. «Αν κινούμαστε μόνο από την επιθυμία να συναντήσουμε τους άλλους, θα μπορούσαμε να το κάνουμε πολύ εύκολα, δίχως να βγούμε από τα σύνορά μας, στις πόλεις και στις περιφέρειές μας» γράφει στο *Ένας εθνολόγος στο μετρό* (*Un ethnologue dans le métro,* 1986). Από την άποψη αυτή η εθνολογία ανανεώνεται, μελετώντας κοντινά αντικείμενα, χωρίς την ανάγκη εξωτικών στόχων. Στον υπόγειο *σιδηρόδρομο του Παρισιού θα επιστρέψει είκοσι χρόνια αργότερα με το Le métro revisité* (*Ξανά στο μετρό*, μτφ. Γιάννης Καυκιάς, Νόβολι, 2009). *Στις έρευνες αυτές οι «ιθαγενείς» είμαστε εμείς, οι κάτοικοι μιας Δύσης που δεν έχει συνηθίσει να αποτελεί το αντικείμενο παρατήρησης, ως εάν να επρόκειτο για κάτι το «εξωτικό». Ακούραστος «ταξιδιώτης» των τόπων (και των μη τόπων) της σύγχρονης μητροπολιτικής πραγματικότητας ο Ωζέ αφιέρωσε και άλλες εργασίες στις ποικίλες εκδηλώσεις της ανθρώπινης κινητικότητας στον κόσμο, όπως το Éloge de la bicyclette (Εγκώμιο του*

ποδηλάτου, μτφ. Διονύσης Παπαδουκάκης, Αλήστου Μνήμης, 2011). **Ενώ σε άλλο κ**είμενό του ο Ωζέ εξύμνησε το μπιστρό ως το τέλειο παράδειγμα του κατεξοχήν τόπου όπου οι άνθρωποι δημιουργούν αυθεντικές σχέσεις και ξαναβρίσκουν τη χαρά της ζωής (*Éloge du bistrot parisien*, 2015): «Ο άνθρωπος είναι ένα συμβιωτικό ζώο» θα γράψει «και έχει ανάγκη από σχέσεις εγγεγραμμένες στον χώρο και στον χρόνο· έχει ανάγκη από "τόπους" όπου η ατομική του ταυτότητα θα οικοδομείται σε επαφή με τους άλλους και χάρις στην αναγνώριση των άλλων». Έγραψε δοκίμια για την έννοια του χρόνου (*Où est passé l'avenir*, 2008· *Futuro*, 2012· *Une ethnologie de soi: le temps sans âge*, 2014) καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι «πεθαίνουμε πάντα νέοι, διότι έχουν χαθεί οι διαφορές μεταξύ των γενεών που ρύθμιζαν τις ηλικίες της ανθρώπινης ζωής, με τους ρόλους και τις συμπεριφορές (ακόμη και αισθητικές) των εξελικτικών φάσεων. Έτσι ώστε φτάσαμε στο σημείο να μπορούμε να πούμε σήμερα ότι τα γηρατειά δεν υπάρχουν».

Το 1992 ο Μαρκ Ωζέ θα δημοσιεύσει το πιο διάσημο –ίσως– έργο του: *Non-lieux. Introduction à une anthropologie de la surmodernité*, το οποίο πλέον έχουμε και στην ελληνική γλώσσα, σε κομψή μετάφραση και σημειώσεις της Ροζαλί Σινοπούλου. Το βιβλίο χωρίζεται σε τρία κεφάλαια με τα δυο τελευταία («Ο ανθρωπολογικός τόπος», «Από τους τόπους στους μη τόπους») να είναι, τουλάχιστον υπό την οπτική που εδώ μας ενδιαφέρει, πιο στενά συνδεδεμένα με ό,τι θα έπρεπε να απασχολεί τη σημερινή ανθρωπολογική, φιλοσοφική και κυρίως πολιτική σκέψη. Για τον Ωζέ οι ανθρωπολογικοί τόποι έχουν τουλάχιστον τρία κοινά χαρακτηριστικά: «Θέλουν (ή θέλουμε) να είναι ταυτοτικοί, σχεσιακοί και ιστορικοί» (σ. 66). Τις δύο πρώτες διαστάσεις (ταυτότητα και σχέση) μπορούμε να τις παρατηρήσουμε, γιατί την ίδια τη στιγμή που προσδιορίζουν το άτομο το τοποθετούν εντός μιας ομάδας συναφούς με τον τόπο – ας φέρουμε στον νου μας μία παρέα φίλων που συχνάζει σε κάποια συνοικία: καθένας από αυτούς είναι τόσο ατομικά όσο και σχεσιακά συνδεδεμένος με τη συγκεκριμένη συνοικία και χαρακτηρίζεται από αυτήν. Η ιστορική διάσταση αναδεικνύεται στη μετάδοση ειδικών μορφών –γιορτές, εκδηλώσεις, γεγονότα– και στο βάρος της νοσταλγίας των κατοίκων. Χάρις στο τελευταίο σημείο ο ανθρωπολογικός χώρος γίνεται η αυτοαναπαράσταση του τόπου στο μυαλό εκείνου που ζει εντός του. Με άλλα λόγια, ο ανθρωπολογικός τόπος είναι το προϊόν της αλληλεπίδρασης μεταξύ ενός χώρου και της κοινότητας που κατοικεί, ζει, συχνάζει εντός αυτού του χώρου, οργανώνοντάς τον σύμφωνα με συγκεκριμένες πολιτισμικές αρχές. Είναι με τον τρόπο αυτόν που συντελείται η μετάβαση από τον χώρο στον τόπο, χάρις στο γεγονός ότι ο τελευταίος περιέχει στοιχεία στα οποία η ομάδα αναγνωρίζεται, καθώς εκεί βρίσκει στοιχεία συνδεδεμένα με την ιστορία της και με την αντίληψη που έχει για τον εαυτό της. Από την άποψη αυτή στον φυσικό γεωμετρικό χώρο προστίθεται ο χρονικός, και οι δύο διαστάσεις είναι συνδεδεμένες μεταξύ τους από τις σχέσεις που οικοδομούνται με όποιον συχνάζει εκεί, μετατρέποντας αυτές τις διαστάσεις σε κοινωνικά γεγονότα.

Το τρίτο μέρος είναι αφιερωμένο στην παρουσίαση των μη τόπων οι οποίοι ορίζονται αρνητικά: ο μη τόπος δεν είναι ταυτοτικός, ούτε σχεσιακός, ούτε ιστορικός. Δεν ορίζεται από μορφές συναισθηματικότητας, αλλά από μία πολύπλοκη λειτουργικότητα η οποία έλκει τους χρήστες του: Αν, από την πλευρά τους, οι ανθρωπολογικοί τόποι –όπως οι πλατείες– ευνοούν την κοινωνική σχέση, τη

σταθερότητα και την ταύτιση μιας κοινότητας με έναν χώρο και μια ιστορία, άρα και τη δημιουργία ενός «οργανικού κοινωνικού», οι μη τόποι παράγουν μια «μοναχική συμβατικότητα» («contractualité solitaire», σ. 100)· στους τελευταίους το άτομο αλληλεπιδρά σχεδόν αποκλειστικά με την απρόσωπη σημειολογία του χώρου, με πινακίδες που υποδεικνύουν τρόπους χρήσης – συχνά προστακτικούς ή απαγορευτικούς («σταθείτε δεξιά», «απαγορεύεται το κάπνισμα», «παραλάβετε την κάρτα», «απαγορεύεται να καθίσετε εδώ», «οδηγείτε στη δεξιά λωρίδα κυκλοφορίας»). Οι μη τόποι είναι χώροι τους οποίους μάλλον χρησιμοποιούμε και καταναλώνουμε παρά βιώνουμε με την ανθρωπολογική έννοια του όρου: δηλαδή το ακριβώς το αντίθετο του ανθρωπολογικού τόπου.

Ο Ωζέ αποκαλεί «μη τόπους» τις «εγκαταστάσεις για την επιταχυνόμενη κυκλοφορία των προσώπων και των αγαθών (αυτοκινητόδρομοι, κόμβοι, αεροδρόμια) όσο και τα ίδια τα μέσα μεταφοράς ή τα μεγάλα εμπορικά κέντρα ή ακόμη και τους καταυλισμούς παρατεταμένης διέλευσης στους οποίους σταθμεύουν οι πρόσφυγες του πλανήτη» (σ. 50), εν ολίγοις όλους εκείνους τους χώρους οι οποίοι παράγονται από την ύστερη νεωτερικότητα και έχουν σχεδιαστεί σχεδόν αποκλειστικά ως χώροι διέλευσης και κατανάλωσης, όπου διασταυρώνονται χιλιάδες ζωές χωρίς να παράγεται καμία σχέση, κατασκευασμένοι έτσι ώστε οι άνθρωποι να προχωρούν με ταχύτητα ακολουθώντας προκαθορισμένες κατευθύνσεις. Οι μη τόποι είναι χαρακτηριστικό προϊόν της εποχής που ο Ωζέ ονομάζει «υπερνεωτερικότητα» (*surmodernité*), η οποία χαρακτηρίζεται από τρεις μορφές υπερβολής: συμβαντική υπεραφθονία, χωρική υπεραφθονία, εξατομίκευση των αναφορών (σ. 55) και από την επιτάχυνση των διαδικασιών παγκοσμιοποίησης. Η συμβαντική υπεραφθονία γεννιέται από τον ολοένα πιο φρενήρη τρόπο ζωής μας και από την πεποίθηση ότι μπορούμε να ελέγξουμε ό,τι συμβαίνει, κάτι που οδήγησε σε ένα είδος τύφλωσης απέναντι στην πραγματικότητα. Δίχως να υπολογίζουμε ότι δεν μπορούμε να ελέγξουμε, όπως νομίζουμε, την ταχύτητα με την οποία όλα αυτά εξελίσσονται. (Κάτι που θα έπρεπε να μας είχε γίνει αντιληπτό την περίοδο της πανδημίας του κορονοϊού, ο οποίος έφερε στο φως την απόλυτη γύμνια του συστήματός μας και την ανικανότητά μας να μπορούμε να προβλέψουμε ακόμη και το άμεσο μέλλον.) Η χωρική υπεραφθονία γεννιέται από την ισχυρή επιτάχυνση των μέσων κυκλοφορίας και επικοινωνίας, με την οποία τα άτομα κινούνται σε ένα πλαίσιο το οποίο δεν είναι πλέον μόνο τοπικό, αλλά και παγκόσμιο. Η απουσία χωρικών και χρονικών αναφορών στους μη τόπους συμβάλλει σε μία υπεραφθονία ατομικισμού, όπου τα άτομα μαζεύονται στον εαυτό τους, χάνοντας την αίσθηση της κοινότητας. Η υπεραφθονία ατομικισμού και η εξατομίκευση των αναφορών συνδέονται με την ολοένα μεγαλύτερη ιδιωτικοποίηση των ζωών μας: γινόμαστε ολοένα και περισσότερο πιο αυτοαναφορικοί και λιγότερο διατεθειμένοι να παραχωρήσουμε χρόνο για/και με τους άλλους. Ας δούμε την περίπτωση του διαδικτύου: όχι μόνο δεν δημιουργεί αληθινές σχέσεις, αλλά παράγει νέες μορφές μοναξιάς· είμαστε ολοένα πιο συνδεδεμένοι και, την ίδια στιγμή, ολοένα πιο μόνοι. Η εποχή μας, ολοένα και πιο παγκοσμιοποιημένη, αποτελεί έναν ακατάπαυστο παραγωγό μη τόπων.

Η *έλλειψη ταυτότητας* (στους μη τόπους δεν δημιουργείται κάποιο αίσθημα του «ανήκειν» και η κοινωνική αλληλεπίδραση περιορίζεται στο ελάχιστο, συχνά σε αυτόματες και αδιάφορες χειρονομίες), η ***λειτουργικότητα* και η *παροδικότητα* (**οι χώροι αυτοί υπάρχουν για να

διευκολύνουν τη μετακίνηση ή την κατανάλωση, όχι για να δημιουργήσουν σχέσεις ή δεσμούς, και οι άνθρωποι τους διασχίζουν για έναν συγκεκριμένο σκοπό –ταξίδι, αγορά, μετακίνηση–, αλλά σπάνια παραμένουν σε αυτούς), η ***τυποποίηση*** (είτε βρίσκεται κανείς σε αεροδρόμιο της Ασίας ή της Ευρώπης είτε σε εμπορικό κέντρο της Αμερικής ή της Αφρικής, σε αυτοκινητόδρομο της Αυστραλίας ή της Γερμανίας, η εμπειρία είναι εντυπωσιακά παρόμοια, καθώς η παγκοσμιοποίηση οδήγησε σε μια τυποποίηση αυτών των χώρων, μειώνοντας τις πολιτισμικές διαφορές υπέρ ενός ομοιόμορφου, αναγνωρίσιμου μοντέλου) και η ***απουσία ιστορικότητας*** **(**οι μη τόποι σπάνια συνδέονται με ιστορίες· δεν παραπέμπουν στο παρελθόν και συχνά –αν και όχι πάντα– δεν συμμετέχουν στη συγκρότηση μιας τοπικής πολιτισμικής ταυτότητας) είναι μερικά από τα θεμελιώδη κοινά χαρακτηριστικά των μη τόπων, οι οποίοι υπάρχουν σε ένα είδος συνεχούς παρόντος, υπηρετώντας αποκλειστικά την άμεση λειτουργικότητά τους. Με άλλα λόγια, οι μη τόποι, παρότι είναι χώροι πολυσύχναστοι, παρότι διασχίζονται από πλήθη ανθρώπων, στερούνται ταυτότητας, σχέσεων και ιστορίας. Ο άνθρωπος περνά από μέσα τους χωρίς να δημιουργεί διαρκείς δεσμούς, καθώς δεν ευνοούν κανένα αίσθημα κοινότητας.

Τα *αεροδρόμια*, **ο κατεξοχήν χώρος διέλευσης της εποχής μας, είναι** ίσως οι πλέον εμφανείς μη τόποι. Καθημερινά χιλιάδες άνθρωποι τα διασχίζουν για να μετακινηθούν από το ένα σημείο του πλανήτη στο άλλο. Είναι χώροι αυστηρά λειτουργικοί, σχεδιασμένοι ώστε να διευκολύνουν τη μετακίνηση ανθρώπων, αγαθών και υπηρεσιών, αλλά σπάνια χώροι παραμονής. Παρά τη λειτουργική τους πολυπλοκότητα, δεν διαθέτουν πραγματική «συλλογική μνήμη»: ο κάθε ταξιδιώτης βιώνει τον χώρο ως ανώνυμος επιβάτης, εκτελώντας επαναληπτικές, απρόσωπες διαδικασίες. Τα ε***μπορικά κέντρα*****, κατεξοχήν χώροι κατανάλωσης, είναι ένας άλλος** χαρακτηριστικός μη τόπος, ένας χώρος δομημένος γύρω από την ιδέα της κατανάλωσης. Η αρχιτεκτονική του στοχεύει στην ενίσχυση των αγορών, δημιουργώντας ένα τεχνητό περιβάλλον συχνά χωρίς τοπικά ή πολιτισμικά στοιχεία. Τα εμπορικά κέντρα μοιάζουν μεταξύ τους παντού: οι ίδιες αλυσίδες καταστημάτων, τα ίδια φαστφούντ, οι ίδιες φωτεινές επιγραφές. Ο επισκέπτης κινείται εκεί περισσότερο ως καταναλωτής παρά ως μέλος μιας κοινότητας. Οι ***αυτοκινητόδρομοι*****, της συνεχούς ροής, αποτελούν το** σύμβολο της σύγχρονης κινητικότητας, αλλά και χώρους που δεν ενθαρρύνουν καμία ουσιαστική ανθρώπινη αλληλεπίδραση. Στόχος τους είναι η αδιάκοπη ροή οχημάτων· ο οδηγός σχεδόν ποτέ δεν αναπτύσσει σχέση με άλλους οδηγούς. Η τυποποιημένη σήμανση, οι κόμβοι και τα πρατήρια δημιουργούν μια εμπειρία συχνά αποξενωτική. Ο αυτοκινητόδρομος είναι ένας χώρος που τον διασχίζεις, όχι ένας χώρος που «κατοικείς». Στους μη τόπους το να επιβραδύνει κανείς τον ρυθμό του, για να ανταλλάξει δυο κουβέντες, να παρατηρήσει τον χώρο ή να κοιτάξει το περιβάλλον, μπορεί να προκαλέσει καθυστερήσεις ή συμφόρηση. Ωστόσο είναι μη τόποι, και μάλιστα με τρόπο πολύ πιο δραματικό, και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης που έχουμε δημιουργήσει για τους μετανάστες, για ανθρώπους που έχουν ξεριζωθεί από τα σπίτια τους. Με δυο λόγια πρόκειται για (μη) τόπους οι οποίοι θα μπορούσαν να βρίσκονται οπουδήποτε, ανεξάρτητα από εκείνο που τους περιβάλλει, δεδομένου ότι πρόκειται για (μη) τόπους δίχως ταυτότητα, ιστορία και σχέσεις. Ο κατεξοχήν μη τόπος είναι η Ντίσνεϋλαντ, ένα αληθινό και κυριολεκτικό ζωντανό παράδοξο, όπου η πραγματικότητα μιμείται τη φαντασία, όπου η

πραγματικότητα γίνεται υπερπραγματικότητα, μια προγραμματισμένη πραγματικότητα πέραν της πραγματικότητας και η απόλαυση γεννιέται από τη διαπίστωση ότι όλα είναι όπως περιμέναμε να είναι. Είναι κάτι καθησυχαστικό, κάτι που επιβεβαιώνει τις προσδοκίες μας· είναι χώρος διέλευσης όπου βιώνουμε το εφήμερο: κανένα απρόσμενο, τίποτε το αλλόκοτο, όλα τακτοποιημένα και στη θέση τους, απολύτως και πλήρως ρυθμισμένα. Και αν υπάρχει ένας κοινός παρονομαστής μεταξύ των διάφορων μη τόπων αυτός είναι η κατανάλωση.

Ωστόσο θα πρέπει να έχουμε πάντα σταθερά στο μυαλό μας ό,τι ο συγγραφέας θα υπογραμμίσει στο σημείωμά του με τον τίτλο: «Επιστροφή στους "μη τόπους". Οι μετασχηματισμοί του αστικού τοπίου» σχετικά με τον ορισμό του «ανθρωπολογικού τόπου» και του «μη τόπου»: «Πρέπει να θυμίσουμε ότι δεν υπάρχουν "μη τόποι" με την απόλυτη έννοια του όρου. Όρισα ως "ανθρωπολογικό τόπο" κάθε χώρο μέσα στον οποίο μπορεί κανείς να διαβάσει εγγραφές του κοινωνικού δεσμού (για παράδειγμα, όταν επιβάλλονται στον καθένα αυστηροί κανόνες διαμονής) και της συλλογικής ιστορίας (για παράδειγμα, οι τόποι λατρείας). Οι επιγραφές αυτές είναι προφανώς πιο σπάνιες στους χώρους που φέρουν τη σφραγίδα του εφήμερου και του περάσματος. Σαφώς, στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει, με την απόλυτη έννοια του όρου, ούτε τόπος ούτε μη τόπος. Το ζεύγος τόπος/μη τόπος είναι ένα εργαλείο μέτρησης του βαθμού κοινωνικότητας και συμβολοποίησης ενός δεδομένου χώρου» (σ. 10). Το τελευταίο έχει τη σημασία του, καθώς ακόμη και κάποιοι κατεξοχήν μη τόποι, με την πάροδο του χρόνου μπορούν να υποστούν μεταμορφώσεις ώστε να καταλήξουν να γίνουν αληθινά κέντρα συνάντησης. Ας πάρουμε, για παράδειγμα τα εμπορικά κέντρα: εδώ συναντιούνται οι φίλοι, προκειμένου να μοιραστούν τον χρόνο τους και τις δραστηριότητές τους, χωρίς αυτά απαραίτητα να συνδέονται με την κατανάλωση: έτσι αυτός ο μη τόπος μετατρέπεται σε τόπο. «Είναι προφανές ότι κάποια μορφή κοινωνικού δεσμού μπορεί να αναδυθεί παντού: οι νέοι που συναντιούνται συνήθως σε ένα εμπορικό κέντρο μπορούν να το μετατρέψουν σε σημείο συνάντησης και να επινοήσουν έτσι έναν τόπο. Δεν υφίστανται τόποι ή μη τόποι με την απόλυτη έννοια. Ο τόπος των μεν μπορεί να είναι ο μη τόπος των δε και αντιστρόφως. Τους εικονικούς χώρους επικοινωνίας, οι οποίοι επιτρέπουν στα άτομα να ανταλλάσσουν μηνύματα, να έρχονται σε επαφή μεταξύ τους, δεν θα μπορούσαμε να τους χαρακτηρίσουμε εύκολα μη τόπους. Σε αυτή την περίπτωση το ζητούμενο είναι να διερευνήσουμε τη φύση της σχέσης που εγκαθιδρύεται μέσω συγκεκριμένων τεχνολογιών της επικοινωνίας, προκειμένου να αναρωτηθούμε πώς είναι δυνατόν σε έναν κόσμο που προσδιορίζεται ως "σχεσιακός", ως "συνδεδεμένος", τα άτομα να αισθάνονται τόσο μόνα» θα γράψει ο Μαρκ Ωζέ το 2010 («I nuovi confini dei nonluoghi», *Il Corriere della Sera*, 12-07-2010). Ωστόσο ισχύει και το αντίστροφο, δεδομένου ότι τόποι και μη τόποι δεν βρίσκονται απαραίτητα σε αντίθεση μεταξύ τους, αλλά σε μια ρευστή σχέση: για παράδειγμα, κάποια μνημεία, κάποιοι κατεξοχήν ανθρωπολογικοί τόποι, στον βαθμό που είχαν μια ιστορική σχέση με έναν χώρο και με μια κοινότητα, ενδέχεται να μεταμορφωθούν σε μη τόπους, ως συνέπεια της έντονης, ταχύτατης και βραχύβιας παρουσίας τουριστών: αρκεί να σκεφτούμε ότι, όπως έχει παρατηρηθεί, ο μέσος όρος παραμονής των τουριστών μπροστά στον Πύργο της Πίζας είναι είκοσι λεπτά, ενώ και τα ιστορικά κέντρα πολλών ευρωπαϊκών πόλεων ομογενοποιούνται ολοένα περισσότερο, με τα ίδια καταστήματα και εστιατόρια, με τον ίδιο

τρόπο ζωής των ανθρώπων ακόμη και με τους ίδιους (σχεδόν) καλλιτέχνες του δρόμου.

Είναι σε συνέχεια της τελευταίας παρατήρησης που κάποιος θα μπορούσε να αντιτείνει πως μολονότι οι μη τόποι αποτελούν προϊόν ενός ολοένα και πιο διασυνδεδεμένου κόσμου, μολονότι τα στοιχεία που πρέπει να ικανοποιούνται είναι η αποτελεσματικότητα και η πρακτικότητα, και οι αξίες που μετρούν είναι η ταχύτητα, η κινητικότητα και η κατανάλωση, ακόμη και εκεί μπορεί να αναδυθεί η ανθρώπινη διάσταση. Και ως παράδειγμα θα μπορούσε να προσκομίσει τον Μεχράν Καρίμι Νασερί ο οποίος για δεκαοκτώ ολόκληρα χρόνια (1988-2006) έζησε στο αεροδρόμιο Σαρλ ντε Γκολ της γαλλικής πρωτεύουσας, και στη ζωή του οποίου βασίζεται εν μέρει η ταινία *The Terminal* (2004): ανεξάρτητα από τους λόγους για τους οποίους ο Μεχράν Καρίμι Νασερί/Βίκτορ Ναβόρσκι καταλήγει εκεί, στην περίπτωσή του το αεροδρόμιο –κατεξοχήν μη τόπος– μετατρέπεται σταδιακά σε έναν μικρόκοσμο όπου συνάπτει σχέσεις και συγκροτεί μια νέα καθημερινότητα. Από την άποψη αυτή η ιστορία του θα μπορούσε να μας βοηθήσει να φανταστούμε ότι, ακόμη και σε έναν κόσμο γεμάτο τυποποιημένους και παροδικούς χώρους, η ανθρώπινη παρουσία μπορεί να μεταμορφώσει τους μη τόπους σε περιβάλλοντα γεμάτα δεσμούς και κοινές αφηγήσεις.

Μόνο που εδώ θα μπορούσαμε να πούμε ότι αγγίζουμε το οργουελιανό στοιχείο των μη τόπων, τον πραγματικά ανησυχητικό χαρακτήρα τους, διότι δημιουργείται η ζωηρή εντύπωση πως σε αυτούς τους μη τόπους, με τις πανταχού παρούσες έξυπνες κάμερες ασφαλείας/παρακολούθησης, το στοιχείο της έκπληξης, το απρόσμενο εκλείπει, απουσιάζει εντελώς ή είναι προγραμματισμένο ή λαμβάνει χώρα εντός συγκεκριμένων πλαισίων ή αφομοιώνεται εντελώς, για να μετατραπεί σε ένα ακόμη από τα πολλά στοιχεία που τους απαρτίζουν: εξίσου αφομοιώσιμο με όλα τα υπόλοιπα. Καθώς σήμερα διανύουμε μια περίοδο διαρκούς μετακίνησης και αχαλίνωτου καταναλωτισμού δεν παύουμε να διασχίζουμε μη τόπους και κατά συνέπεια δεν παύουμε να είμαστε υπό πλήρη έλεγχο και επιτήρηση: «Ο περαστικός των μη τόπων δεν ξαναβρίσκει την ταυτότητά του παρά μόνο στον έλεγχο του τελωνείου, στα διόδια ή στο ταμείο. Εν αναμονή, υπακούει στον ίδιο κώδικα με τους άλλους, καταγράφει τα ίδια μηνύματα, ανταποκρίνεται στα ίδια αιτήματα. Ο χώρος του μη τόπου ούτε ιδιόμορφη ταυτότητα δημιουργεί ούτε σχέση, παρά μόνο μοναξιά και ομοιότητα» (σ. 108). Είναι αναμφισβήτητο ότι πέρα από τις δυναμικές που μπορούν να αναπτυχθούν και τις ιστορίες που ενδεχομένως να εξελιχθούν εντός τους οι μη τόποι είναι οι τόποι του απόλυτου ελέγχου, αφού για να εισέλθεις σε αυτούς είσαι υποχρεωμένος να επιδείξεις την ταυτότητά σου: διαβατήριο, πιστωτική κάρτα, επιταγή: με δυο λόγια, οτιδήποτε καθιστά έγκυρη και νόμιμη την πρόσβασή σου εκεί: κατ’ ουσίαν κάθε άλλο παρά ανώνυμος είσαι! Κάτι που φαίνεται ξεκάθαρα στο ταξίδι του Πιερ Ντυπόν, που ο Ωζέ περιγράφει στον Πρόλογό του (σσ. 21-25). Από την άποψη αυτή η ανωνυμία σε εκείνους τους μη τόπους είναι εξ ολοκλήρου πλαστή, καθότι υπό πλήρη έλεγχο: πρόκειται για μια έκφανση εκείνης που ο Ζιλ Ντελέζ ονόμασε «η κοινωνία του ελέγχου» («société de contrôle»), ενός ελέγχου που επενδύει κάθε διάσταση, ακόμη και την παραμικρή στιγμή της ύπαρξης, ακόμη και όταν δεν υφίστανται σαφείς περιχαράκωσεις, αλλά δημιουργείται η αίσθηση ενός απέραντα ανοιχτού χώρου. «Μόνος αλλά παρόμοιος με τους άλλους, ο χρήστης του μη τόπου βρίσκεται σε συμβατική σχέση με αυτόν (ή με τις δυνάμεις που τον διέπουν). Η ύπαρξη της σύμβασης αυτής του υπενθυμίζεται επί τη ευκαιρία (ο

τρόπος χρήσης του μη τόπου συνιστά στοιχείο της): το εισιτήριο που αγόρασε, η κάρτα που πρέπει να παρουσιάσει στα διόδια ή ακόμη και το καρότσι που σπρώχνει στους διαδρόμους του σούπερ μάρκετ, είναι το λίγο-πολύ ισχυρό σημάδι της. Η σύμβαση έχει πάντοτε σχέση με την ατομική ταυτότητα εκείνου που την υπογράφει. Για να αποκτήσει κανείς πρόσβαση στις πύλες επιβίβασης ενός αεροδρομίου, πρέπει κατ' αρχάς να παρουσιάσει το εισιτήριό του στο γκισέ (εκεί είναι εγγεγραμμένο το όνομα του επιβάτη)· η ταυτόχρονη παρουσίαση, στον αστυνομικό έλεγχο, της κάρτας επιβίβασης και ενός εγγράφου ταυτοποίησης παρέχει την απόδειξη ότι η σύμβαση τηρήθηκε: οι απαιτήσεις των διαφόρων χωρών ποικίλλουν ως προς αυτό (ταυτότητα, διαβατήριο και βίζα) και εξασφαλίζεται εξαρχής ότι τις έχει λάβει υπόψη. Ο επιβάτης δεν κατακτά λοιπόν την ανωνυμία του παρά μόνο αφού προμηθεύσει την απόδειξη της ταυτότητάς του, αφού προσυπογράψει τη σύμβαση, κατά κάποιον τρόπο. Ο πελάτης του σούπερ μάρκετ, αν πληρώσει με επιταγή ή με πιστωτική κάρτα, αρνείται κι εκείνος την ταυτότητά του, όπως κι ο χρήστης του αυτοκινητοδρόμου. Κατά κάποιον τρόπο, αναμένεται πάντα από τον χρήστη του μη τόπου να αποδεικνύει την αθωότητά του. Ο απριόρι ή αποστεριόρι έλεγχος της ταυτότητας και της σύμβασης τοποθετεί τον χώρο της σύγχρονης κατανάλωσης υπό τη σήμανση του μη τόπου: δεν αποκτά κανείς πρόσβαση σε αυτόν παρά μόνο εφόσον είναι αθώος. Οι λέξεις εδώ σχεδόν δεν παίζουν ρόλο. Δεν υπάρχει εξατομίκευση (δικαίωμα στην ανωνυμία) χωρίς έλεγχο της ταυτότητας» (σσ. 106-107).

Δεδομένου ότι οι μη τόποι είναι χώροι κατασκευασμένοι βάσει αυστηρών προδιαγραφών συνεπάγεται πως και όποιος εισέρχεται σε αυτούς είναι υποχρεωμένος να μετατραπεί σε «κατασκεύασμα», ήτοι να συμμορφωθεί προς αυτές τις προδιαγραφές, με τίμημα, στην αντίθετη περίπτωση, τον εξοστρακισμό ή την απαγόρευση εισόδου: τίμημα διόλου αμελητέο σε έναν κόσμο όπου η διαρκής μετακίνηση ανθρώπων και εμπορευμάτων –αλλά μήπως και οι άνθρωποι δεν μετατρέπονται σε εμπόρευμα σε έναν μη τόπο;– έχει αναχθεί όχι σε μια απλή επιλογή, αλλά σε ευαγγέλιο, σε επιταγή, σε προσταγή, σε πολύ υψηλότερο βαθμό από την εποχή της αρχικής έκδοσης του βιβλίου. Επιπροσθέτως, και σε συνδυασμό με την έννοια του ελέγχου, ο άνθρωπος των μη τόπων είναι ένας άνθρωπος «κατασκευασμένος»: «Όλες οι εγκλήσεις που πηγάζουν από τους δρόμους μας, από τα εμπορικά κέντρα μας ή από τις εμπροσθοφυλακές του τραπεζικού μας συστήματος, στις γωνίες των οδών μας, έχουν ως στόχο ταυτόχρονα, αδιαφοροποίητα, καθέναν από εμάς οποιονδήποτε από εμάς: κατασκευάζουν "τον μέσο άνθρωπο", ο οποίος προσδιορίζεται ως χρήστης ενός οδικού, εμπορικού ή τραπεζικού συστήματος. Τον κατασκευάζουν και ενδεχομένως τον εξατομικεύουν…» (σ. 105). Αλλά κάπου εδώ αναδύονται ο φόβος και η τρομερή ανησυχία μήπως λόγω της ολοένα αυξανόμενης ταχύτητας μετακίνησης ή «εμπειριών», διάδοσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, εκθετικού πολλαπλασιασμού των ποικίλων εφαρμογών και πληροφοριών, για την –υποτίθεται– ταχύτερη και καλύτερη ικανοποίηση των «αναγκών» μας, καθώς και επέκτασης και τελειοποίησης των τεχνικών ελέγχου –πάλι υποτίθεται για την ασφάλειά μας– έχουν εξαφανιστεί ή τείνουν να εξαφανιστούν και όχι μόνο στον δυτικό κόσμο ακόμη και οι ίδιοι οι ανθρωπολογικοί χώροι.

Και εδώ φτάνουμε στη συμβατική φύση των αλληλεπιδράσεων μέσα στους μη τόπους: συνήθως αυτές δεν γεννιούνται από τη σπιρτάδα ή τη γενναιοδωρία, αλλά προϋποθέτουν την καταβολή ενός

τιμήματος ή την επίδειξη κάποιου είδους εγγράφου-άδειας (ας σκεφτούμε τα εισιτήρια του μετρό, τα έγγραφα για να περάσουμε τους ελέγχους στο αεροδρόμιο, τα διόδια στον αυτοκινητόδρομο…). Φυσικά, αν όποιος εισέρχεται οφείλει να παρουσιάζεται «πειθαρχημένος» ή εν πάση περιπτώσει «σε τάξη», είναι επειδή αναμένει να λάβει μια υπηρεσία σε αντάλλαγμα (είτε πρόκειται για την πτήση είτε για τη χρήση του αυτοκινητοδρόμου). Η επαχθής –ή έστω αυστηρά ρυθμισμένη– φύση της πρόσβασης στους μη τόπους προϋποθέτει την παροχή μιας υπηρεσίας από την άλλη πλευρά. Αφού εισέλθουμε στους μη τόπους, δεν μπορούμε να κινηθούμε με απόλυτη ελευθερία. Πρέπει να ακολουθούμε τους προκαθορισμένους διαδρόμους των αεροδρομίων, μπορούμε να φτάσουμε μόνο στο δωμάτιο που έχουμε κλείσει, και πάει λέγοντας. Τίποτα πιο διαφορετικό από ό,τι συμβαίνει –ή καλύτερα συνέβαινε;– σε μια πλατεία ή σε ένα δημοτικό πάρκο. Αυτή η διαχείριση του χώρου, εμφανώς **αυταρχική**, ανταποκρίνεται στις τυπικές ανάγκες των μη τόπων: να «*ορθολογικοποιούν*», να *καναλιζάρουν* και να *κατευθύνουν* τις μετακινήσεις και τις ανθρώπινες αλληλεπιδράσεις, ώστε να μπορούν να διαχειριστούν την πολυπλοκότητα και, στην προκειμένη περίπτωση, τον όποιον κίνδυνο, όπως, για παράδειγμα, στην περίπτωση του υγειονομικού κινδύνου την εποχή της πανδημίας. Αυτό είναι το βασικό τρίπτυχο της υπερνεωτερικότητας: ορθολογικοποίηση, κατεύθυνση και διαχείριση – και εδώ αν μη τι άλλο θα φανούν χρήσιμες οι έννοιες της κυβερνησιμότητας και της βιοπολιτικής του Μισέλ Φουκώ, καθώς τα διάφορα περιβάλλοντα έχουν προοδευτικά μετατραπεί σε **μη τόπους**, μέσα στους οποίους μια μορφή πειθαρχίας, επιβαλλόμενης από «απρόσωπα» και «ανώνυμα» κέντρα, τείνει να εξαλείψει κάθε μορφή κοινωνικότητας, εξασφαλίζοντας παράλληλα μια τρομακτική αποδοτικότητα, αντίστοιχη με εκείνη ενός τεϊλορικού εργοστασίου. Μπαίνεις, εκτελείς το «καθήκον» σου, βγαίνεις. Όλα με τρόπο τακτικό και ακριβή• καμία στάση, καμία ανάμνηση πέρα από το καθήκον που μόλις επιτελέστηκε**. Δεν απαιτείται πλέον σχετική ακινησία για να διασφαλιστεί ο έλεγχος,** ούτε είναι αναγκαία η προσφυγή σε επιτηρητές. Ο έλεγχος πραγματοποιείται κατά μήκος εκείνου που θα μπορούσε να ονομαστεί γραμμές ελεγκτικών μονάδων, ανάλογα με τις κινήσεις και τις πράξεις των ατόμων. Θα μπορούσε μάλιστα να ειπωθεί ότι, σε αντίθεση με την πειθαρχική λογική, η κίνηση και η ελευθερία κυκλοφορίας αποτελούν αναγκαίες προϋποθέσεις για τη λειτουργία της εξουσίας του ελέγχου, η οποία δρα με ίχνη, με ψηφιακές πληροφορίες. Μετάβαση από την ορατότητα των πειθαρχημένων σωμάτων στον υπολογισμό των κωδικοποιημένων ιχνών.